

рлић назива "самоучким", не само у сликању јунака често оптерећеном непотребним дигресијама, застрањивањем и "језиковањем".

Али је исто тако видљиво да структура неких његових причања није једноставна, да је рађена пажљиво и да је састављена из разнородних елемената међу којима значајно мјесто заузимају анегдоте и легенде.

Напомене

1. Ново Вуковић: "О композицији Љубишиног дјела "Причања Вука Дојчевића", ЦАНУ, "Стефан Митров Љубиша", 1976. године, Титоград.
2. Ново Вуковић, цитирано дјело.
3. Твртко Челебић "Теоријски аспект усменог и писменог књижевног стваралаштва у дјелу Стефана Митрова Љубише". "Стефан Митров Љубиша", ЦАНУ, 1976. год. Титоград.

ЛЕГЕНДЕ У "ПРИЧАЊИМА ВУКА ДОЈЧЕВИЋА"

Поглед на Љубишину књижевну радионицу дозвољава нам да закључимо да се писац у својим "причањима" вишеструко користи легендом. На овом мјесту умјесно би било питање настанка Љубишних "причања" у односу на легенду и у односу на пословицу. Неки истраживачи полазе од претпоставке да је "причање" настало као илустрација пословице или, како би рекао Ново Вуковић, као рад на задату (одређену) тему. Вјероватније је да је "причање", или бар дио њих, настајало као резултат проширивања већ постојеће легенде која лежи у његовом фундаменту.

Више разлога нас доводи до ове претпоставке. Први је што је легенда већ запамтила то што треба да буде записано из народног живота и тако се поклапала са пишчевом намјером да сачува оно што је највредније у њему. Други разлог је у томе што легенда нуди како одређену локацију и одређену ситуацију тако нуди и јунаке који у тој ситуацији учествују. Легенда је конкретна, она већ на овај или онај начин одређује првац дјеловања.

Пословица је свом облику окамењена, статична књижевна форма, која сем значењског универзума не нуди ништа конкретно и не подразумијева одређену ситуацију већ само излаз из те ситуације. Под њену поруку могуће је подвести многа конкретна збивања јер је она према току акције индиферентна, али није индиферентна према разрјешавању проблема. И у том разрешењу она се нуди као сасвим безлична искуствена

норма и само се условно опредмеђује и конкретизује. Њено везивање за конкретан проблем и конкретниот јунака лабаво је.

Схватити "причање" као пуко проширивање народне већ постојеће легенде, значи схватити га наивно. Љубиша се вишеструко користи легендом и резултати тога коришћења су различити.

† — Дојчевићево казивање "Да јој треба наште слоге, не би никад кише нашло" има за основу шаљиву народну причу коју је забиљежио Вук Карацић, под насловом "Поп и парохјани".

Легенда је у ово причање пренесена готово дословно, додата јој је само локација (Зета) и идентификација попа и наратора (млади попић, Вук Дојчевић), чега у народној приповијести нема. Значење је локализовано, сужено на Зету и на Зећане, док се народна приповијетка односи на неидентификованог попа и непознату парохју (један поп), чиме је имала универзално значење.

Значи, писац је ову легенду само конкретизовао и пренио је у изворном облику, како је чуо у народу.

Шаљива народна прича о Херцеговцима који се праве паметни "Нешто нешто изјело и од нечега кости остале" оvdје је само овлаш дотакнута. Она не лежи у фундаменту истоименог Дојчевићевог казивања. Он је од те приче задржао само наслов, а поруку коју је та народна прича нудила друкчије је разумио.

Народна прича нуди сазнање о Херцеговцима који су се хтјели направити паметни и објаснити нешто што ни њима самима није јасно, али желе да покажу да јесте, а Дојчевић то казује о Арбанасима, који се подмукло усељавају у зетске домове, па кад су већ видјели да је нешто пропало и изједено то багателицу и ниподаштавају у вјековном арбанашком маниру — ако је већ

настрадало и изјелено није важно ни шта је било, ни шта је прије њих постојало.

Ово је оригинална Љубишина приповијетка у којој се упечатљивим бојама сликају јунаци и конкретан проблем, који нема везе са поменутом народном причом осим асоцијативне.

Сазнање, фон и патос народне приповијетке су кумористички а Љубишине приче етички.

Овај доживљај је властити Дојчевићев доживљај, он има одређену историјску условљеност и актуелност и то вишевијековну, о чему нема ни говора у народној причи.

Прича из зборника Вука Караџића "Несретнику се не може помоћи" уграђена је у Дојчевићево казивање "Нити га добру стеци, ни злу остави", али она ту није једини, ни централни догађај, као што је био случај са попом и парохијанима, већ само једна од епизода причања. Њу је Љубиша конкретизовао тако што је у њу унео драмске елементе породичних односа између Вука Дојчевића и његовог брата расипника, па то више није однос богатог човјека и некаква несрећника већ однос између доброг и рђавог брата.

Дојчевић је прво казао неколико уводних ријечи о свом брату, затим слиједи уметнута легенда о остављању новца на мосту, па нова епизода са дјевојком која наилази и налази новац, разговор са њом и прстеновање.

И Дојчевићево казивање чува тематску умјетност народне приповијетке, поруку о срећним и несрећним, али се значење приповијетке, мултиплицира замјеном улога. Наиме, до преласка преко моста дјевојка је била несрећна а Дојчевићев брат срећан, јер је живио на рачун брата и није имао сопствених брига, а са-

да Дојчевићев брат постаје несрећан, а дјевојка налази своју срећу, улаје се.

Дојчевић је одлично знао да нема вјечно срећних, ни вјечно несрећних, знао да се понекад срећа једних темељи на несрећи других.

Однос између легенде и ауторског казивања Љубишиног комплексан је, сложен и многострук, па га није могуће исцрпјети и објаснити набрајањем неколико конкретних примјера, нити објашњавањем легенде као фундаменталног и инспиративног сегмента Љубишине приповјетке.

Да је Љубиша користио легенду на више разноврсних начина, на много начина је уклапајући у умјетничко ткиво своје приповијетке, увјерићемо се ако анализирамо причање "Најтеже је доћи врагу трага", или "Каква јеђа таква међа"...

Прича о калуђерима у основи је једноставна и типична, сам наратор износи своје мишљење о сукобу у манстиру и дефинише јунаке. Затим долази разговор са проигуманом. Проигуман у сврху објашњавања свога становишта у сукобу казује легенду о сељаку и волу који су заједно орали. Тако Дојчевић користи народну легенду да истакне, да подвуче и да илуструје проблем и позицију, или личност јунака. Проигуман дефинише легендом себе као јунака и учесника, одређује своје мјесто и асоцира на особине игумана, које је уочио и наратор - на глупост и неукост.

Легенда, наравно, антиципира и рјешење јер наводи сличан, давно ријешен проблем.

Како Дојчевићево казивање има двије заинтересоване стране, а некада и више, значи најмање два могућа рјешења, чест је случај да се свака од заинтересованих страна у суђењу служи легендама да покаже своје познавање обичајног права, да натукне могуће

рјешење. А и сами суђа, којима је као и свим судијама тешко утврдити истину, кад доноси пресуду своје рјешење подупире такође или пословицом или легендом, чиме пресуда губи печат личне воље, или ћиџа судије а стиче правну вриједност провјереног и исправног правног акта.

Пресуда, која никада не смије бити лична ствар судије појединца, постаје друштвени став, став племенске заједнице. Тако се чува обичај као регулатив, а рјешење поприма облике универзалног и можда већ улази у наредну легенду.

Легенде које користе јунаци могу се односити на сам проблем, могу назначити могуће разрешење, могу се односити и на јунаке у смислу њихове афирмације, или негације њихових противника као личности, што је у правном поступку тога времена било архи-значајно.

Ма како коришћена легенда се уклапа у ткиво "причања" Љубишиног неком својом "слободном валенцијом" неким својим значењем веома чврсто, али се не утапа у "причање" већ чува своју оригиналност и чврстину, своју изворност, као што цигла уграђена у зид остаје цигла а истовремено се везује за осталим циглама и даје нов квалитет.

Дојчевић често легенду користи као поуку, као наравоученије (легенда о морском јежу и хоботници у "причању" "Нешто нешто изјело, па код нешта нешто остало").

Да би се задржала дистанца између конкретног јунака и универзалне народне мудрости легенда се често казује у безличној форми, или је јунак саопштава у трећем лицу, онако као што је то у народној причи, чиме се она ослобађа јунакове жеље да је конкретизује сопственим искуством и тако легенда успијева да очува

универзалност поруке, (Под легендом, причницом, или анегдотом ми овјде подразумевамо релативно заокружена казивања пренесена из народног стваралаштва, па уграђена у "причање").

У "причањима" има прича у које је легенда веома успјешно уклопљена, урасла у ткиво да изоштри и појача упечатљивост слике, изражајност, увјерљивост, мотивацију и илустративност. Ако слика није увјерљива прича није успјела.

Исто тако има "причања" која су само проширене легенде, које више личе на концепте за приповетку, њихова увјерљивост и литерарна вриједност су знатно мање.

ПОСЛОВИЦЕ У "ПРИЧАЊИМА ВУКА ДОЈЧЕВИЋА"

У "Причањима Вука Дојчевића" Љубиша се веома често користио пословицама. У наслову скоро сваког "причања" налази се пословица која је извучена као максима из приче и са посебним значењем стоји на самом крају, завршава "причање". Због тога су неки тумачи Љубишиног дјела мислили да су "Причања Вука Дојчевића" настала на бази проширивања пословице, односно испуњавања значењског сегмента пословице конкретним садржајем. Они полазе од претпоставке да је писац прво писао наслов, односно пословицу, па тек тада јој налазио садржај.

Једно од могућих објашњења ове технике је у томе да је писац пословицу, коју је извукао као максимум, као моралну регулу на крају казивања из његова садржаја, једноставно преписао као наслов причања.

Ово закључујемо према поступцима бројних писаца који своје дјело напишу, па му тек као сасвим готовом дају наслов. А наслов се бира тако да по могућности најбоље искаже најбитнији моменат из дјела, или проблем из његове садржине, а Љубишина пословица у највећем броју случајева потпуно "покрива" проблем изнесен у "причању" и антиципира његово основно значење или истиче проблем, а истовремено нуди рјешење, или само указује на посљедицу. Она се на крају јавља као општи суд, као максима, филозофска или морална.

У оваквом контексту, на тако истакнутом мјесту, силно се појачава и мултиплицира значење пословице, коју на почетку, у наслову, доживљавамо као безличну максиму,

која само дјелимично антиципира одређени проблем. Она је за нас помало неразумљива, апстрактна, јер ми не наслуђујемо одмах уз њу одређену конкретизацију, већ нам она нуди неограничен број могућих конкретизација које нису остварене. Једном ријечју доживљавамо је онако као што се доживљавају све максиме које нису поткријепљене примјером већ су уопштене и апстрактне, схватамо је онако као што схватамо етички императив, или неку филозофску максиму неиндивидуализовану и безличну.

Када прочитамо казивање, које не мора да се тијесно додирује с пословицом, али у истој равни нуди одређено сазнање, један сасвим опредмећен, конкретизован закључак, који спаја опште искуство и индивидуални доживљај јунака, или наратора, видимо да се једно од њених значења опредмећује и испуњава садржином, која у овим причама није само илустративна.

Пословицу на крају "причања" доживљавамо као продужење јунаковог индивидуалног сазнања, као његов властити закључак, који тежи ка уопштавању, ка дедукцији, јер се остварује један од могућих садржаја, а пословица их нуди безброј. А зна се слични проблеми нуде слична рјешења.

Због тога пословица истовремено дјелује као поента одређеног "причања", као резиме тога конкретног садржаја и као наравоученије које се већ одваја од казивања и окреће неким будућим случајевима. Тако се она на неки начин издваја и уопштава, готово осамостаљује и својим значењским надрастањем конкретног садржаја у "причању" помало игнорише само "причање" као лични јунаков доживљај постаје максима, самостална и нереализована.

Ако сад ту пословицу поново допишемо на почетку, као наслов, то можемо доживјети као продужавање писања, поенту, закључак.

Сада је примамо као норму, као императив, али већ сасвим јасан и примјенљив.

Мало је вјероватно да је "причање" настало као илустрација значења пословица, као њено продужавање, јер пословица, за разлику од легенде, исказује закључак, али не нуди атмосферу, одређену ситуациону усмјереност, или одређену мотивациону структуру проблема, а то легенда даје у конкретним оквирима и у конкретним околностима.

Вјероватније је да је Љубиша из сваке легенде извлачио пословицу, односно одређену поруку, коју је представљао пословицом, општеприхваћеном максимумом аксиоматског значења. Љубиша је несумњиво знао много пословица од којих су неке биле веома примјењиве јер су се догађаји описивали у легендама већ дешавали у ивоту народа. Често је и сам народни приповједач, који је створио легенду, нудио уз њу закључак у виду поуке и упозорења, па је Љубиша морао користити легенду и пословицу која је већ давно уз ту легенду ишла...

Љубиша је и пословице, као и легенде, користио и примјењивао вишеструко у своме тексту: као поређење, као илустрацију, као доказ, као закључак и наравоученије.

Готово сви његови јунаци знају и казују много пословица. Њихова мисаона садржина није једносмјерна, једнозначна, сингуларна, она поприма оно значење какво јој је додјеливао приповједним контекстом. У том контексту пословица се може понашати као максима, као универзални исказ који својом филозофском структуром искаче из приповједне структуре значења, или може имати функцију знака који сјенчи мисаону садржину појединих ликова.

"Најчешће је дата у функцији поруке приповјести, која се двоструко јавља, једном као саставни дио "језиковања" неке личности, а други пут као пишчева дискурзија поруке...

Пословице, дакле, нијесу само урне приповјестке, него и облици њених мисаоних садржаја који јој одређују крајња значења.

Употреба оволиког броја пословица разумљива је због карактеролошких особина Црногораца против типова Љубишких јунака, чија је битна особина "сликовитост и сензитивност изражавања".¹

Према Божићарку Пејовићу пословице имају двојструку значења: "спољашњи смисао као облици готовог књижевства" и унутрашњи смисао у успостављању односа са текстом, у значењима која добијају тим односом.

Ново Вуковић је у "Причањима Вука Дојчевића" набројао око стотину и десет пословица, од чега је само Дојчевић употребио око осамдесет. Вуковић је уочио да "причање" често надмашује пословицу, "тако да се дешава да причање и наслов немају чврстих везе".²

Нажалост, употреба пословице није увијек функционална, понекад је пренаглашена и исфорсирана у смислу доказивања јунака и његовога ума, или наратора и његовог става.

Ријеч је, заправо, о посљедњици Љубишиног схватања, често и превише утилитариог, функције умјетности и друштва и народног искуства као највеће мудрости. Зато сви његови јунаци говоре пословице, јер мудрост не припада искључиво писцу, или његовом наратору, појединцу, већ цијелом народу.

Пословица се чврсто узглобила у Љубишино дјело, одређена текстом добила је свјезину индивидуалног доживљаја а истовремено значењску вриједност "причања" подигла до нивоа универзалног исказа. Њоме писац још једном постиже постављени циљ, успијева сачувати од заборава добро и вриједно у народном животу, а што може бити вредније од народне мудрости и искуства.

Напомене

1. Божидар Пејовић: "Функција и степен трансформисаности фолклорних елемената у Љубишиним "Приповијестима", ЦАНУ, "Стефан Митров Љубиша", Титоград, 1976. године.

2. Ново Вуковић: "Неке стилске карактеристике Дојчевићевог причања", "Стварање" 12/74, Титоград.

НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ И ЉУБИШИНА УМЈЕТНИЧКА ПРОЗА

Један од најинспиративниих Љубишиних узора била је жива народна ријеч и народна усмјена књижевност сачувана у предању, у легенди, у пословици, пјесми, поскочици, у јуначком народном епосу. Народна књижевност је уплетена у сваку изражајнију слику у Љубишиној причи. Однос народне књижевности и Љубишине умјетничке прозе један је од проблема с којим се сретао сваки истраживач Љубишиног књижевног дјела.

Критичари који су у совјим редовима инсистирали на овим проблемима постављали су питање оригиналности Љубишине приповијетке и у том правцу тражили жанровску припадност Љубишине прозе.

Проницљиви бард српске критике Јован Скерлић уочио је двије главне карактеристике Љубишине прозе: историчност и повезаност с народном приповијетком.

"Историјска преокупација била је код њега велика, али његове историјске приповијетке само су по својој спољашњости историјске, историјски догађаји ту су управо оквир да се прикаже сувремени живот бокељски.

Љубишине историјске приповетке су развијене народне легенде о догађајима и јунацима из ближе и даље прошлости...

Љубиша често заборавља историјски оквир, историјско доба и личности својих приповедака, и приказује своје време, своје сувременике, своју средину, а врло често даје своје личне погледе и идеје..."¹

Скерлић је заступао сасвим нетолерантне ставове о односу Љубишине и народне приповијетке и дао

негативну оцјену Љубише као ствараоца оригиналног књижевног дјела.

"Љубишине "Приповијести" имају све врлине својих узора, народних приповедака. У њима има извеша, миран и широк ток причања, жив стил украшен фигурама, зачињен анегдотама и пословицама. Али, његове приповетке имају и све мане народних приповедака. Оне су нешто исувише примитивне, чине утисак нешто мало разијених народних причања, све се своди на неколико основних црта, на описе народних обичаја и виртуозно руковање народним језиком...

Отуда се све његове приповетке састоје из општих фолклорних описа који подсећају на Вука Врчевића и на низање дијалога, врло невешто, врло примитивно повезаних са оним некњижевним: "А, поп! А, Грујо!

И као код свих примитивних приповедача осећање природе код њега је врло оскудно и у целом његовом делу тешко је наћи понеки опис...

Епизоде се нижу без много везе и догађањима се не даје место по њиховој важности и значају по јединство приповетке..."²

Ако резимирамо Скерлићеву анализу Љубишиног текста, коме замјера готово све: фолклоричност, неизграђену композицију, одсуство осјећања за природу, за љепоту природе, извјесну самоучност, аматеризам,... долазимо до закључка да Скерлић није много гријешо у анализи Љубишиног дјела, поготову у стилској анализи.

Са неким Скерлићевим закључцима сложили су се и слажу се и најдобронамјернији тумачи Љубишиног дјела, али се већина њих не слаже с оним дијелом који се односи на оригиналност Љубишине приповијетке, са оним дијелом анализе односа Љубишине приче према

народној књижевности, са тврдњом да је Љубишина прича само развијенија народна приповијетка, народно предање, ни са тврдњом да је Љубиша све своје приповијетке преписао "од својих земљака", нити са тврдњом да "приповедач прије чини утисак једног вештог сакупљача народних умотворина, него писца који даје самосталне уметничке творевине".

Многи критичари не слажу с са Скерлићем прије свега у изричитом, тврдом суду да "Љубиша у својим приповеткама има врло мало уметности."

Љубомир Недић, Скерлићев и Љубишин савременик, сматрао је, насупрот Скерлићу, да је Љубиша један од највећих српских писаца свога времена, велики истински умјетник.

Велики критичар је веома добро уочио два битна квалитета Љубишине приповијетке: историчност и тијесну везу са народном причом.

Интересно је да су критичари скоро ћутке прелазили преко Љубишине "историчности", мада је она веома важна, јер дијелом одражава његове политичке назоре представљене кроз Дојчевићево виђење Зете, а с друге стране, та "историчност" је у вези са народном причом која је у овим крајевима увијек била "исторична".

"Историчност" у причама указује на однос јунака према друштвено-политичкој заједници...

У везаности Љубишиног казивања за народну приповијетку Марко Недић види прије "утицај средине", него утицај "саме књижевности", пошто је средина битно утицала на Љубишу књижевника, који је тој средини посветио "читава своје књижевно дело, које је најнепосреднија уметничка транспозиција живота, мишљења, језика, осећања, обичаја, морала средине из

које је он потписао и с којом се као књижевник поисто-
вјећивао..."³

"Да би говорио истинито и без највеће (курзив
М.Н.) о ономе што је узео за свој уметнички предмет,
Љубиша је био принуђен да од народа преузме одго-
варајућа изражајна средства". "У овоме је" поступио
потпуно чисто и није фетишизовао своју улогу припо-
ведача". "он је чак, у крајњем стилском формалисању
саржинских основа, намерно скривао своју улогу да би
створио илузију да говори из душе народа, да је и он, а
не само његов Вук Дојчевић део народног бића које
уметнички мисли и ствара..."

"Нама се чини да немамо посла с књижевним
приповедачем, колико више, са сакупљачем који је
верно забиљежио оно што је чуо причати у народу. У
ствари, ми имамо пред собом више него књижевног
приповедача, имамо уистину право, ретког уметника,
који се умео уклонити иза својег дела, уметника код
кога видимо дело како га је створио, а не видимо посао
како га је радио. Љубиша прича у народном духу, а
нама се чини да сам народ на његова уста прича"⁴ -
каже књижевник Љубомир Недић о овој особини Љу-
бишине приповијетке.

"Лични стваралачки елементи овог писца до-
принели су да се специфично обликован народни из-
раз, на којем је почивало његово књижевно дјело, ари-
кулише спонтаним стваралачким напором и тиме про-
раста своје уопштене особине и типичне мане и г.
не типолошко обележје једног индивидуалног уме-
тничког изражавања." (М.Недић)⁵

Кад је ријеч о односу Љубише према народној
приповијети, Марко Недић инсистира на Љубишином
солидном познавању савремене му европске књиже-
вности, што му је помогло да у својим приповијеткама

истакне управо оне елементе који су по тадашњим
мјерилима сматрани значајним.

"Љубиша је, међутим, својим прозним делом,
чак директно ослоњен на романтизам и народне при-
поведачке и говорне облике изражавања изградио свој
индивидуални књижевни израз, којем су, због његове
опште књижевне вредности и особености, излишна
свака вредносна поређења са делима других писаца ње-
гова времена. Јер Љубиша је у свом времену заиста
најзначајнија појава у српској прози... (подвукао Ц.В.)
Његов однос према језику као предмету уметничког
дела, увођење првог лица као приповедача у прозни
текст, сценско дејство и фрагментарност приказаних
догађања, наговјештаји стварања интегралне прозе,
која има елементе приповедачког и романског књи-
жевног обликовања, његов однос према изразима на-
родног духа и његов општи однос према животу у це-
лини показују да је Стефан Митров Љубиша врло зна-
чајно име у развоју целокупне српске књижевности..."⁶

Показали смо два супротна вредносна суда о
Љубиши једно Скерлићево а друго Љубомира Недића
око којих се могу груписати мишљења свих критичара
који су о њему писали.

Видо Латковић је био склонији Недићевом него
Скерлићевом виђењу Љубише. Он истиче да је "Љуби-
ша настојао да верно пренесе народна схватања, у том
погледу он је у својим књижевним делима себе по-
тпуно изједначавао с колективом који приказује", што
никако не умањује, него "напротив, увећава његову
вредност као ствараоца", јер се и у "самом одабирању
из мноштва грађе... огледа његов оригинални рад."⁷

Ђуза Радовић, један од критичара који су имали
најтананији слух за Љубишу, рекао је о њему ово: "Љу-
биша је један од оних наших писаца прошлог столећа

koji je zbilja imao svoj izraz i svoj stil. Taj stil je kao i njegov jezik u isto vreme i narodni i njegov sopstveni. Što će reћи: elementi iz kojih je on pravljen i ona aroma, da tako kažemo, koju pojedini zrađuju i njihova nediomatinošć daју ovom načinu pripovedaња - to je narodno... Sve ostalo, ono što čini celinu, i što celina znači sama po sebi, to je Љубишино..."⁸

Бранко Бањевић је био мишљења да "Љубишина није бјежао од наслеђа и "као колективан човек није могао побјећи од њега. Али је с њим поступао онако како поступа прави стваралац: користио га је, а није му се подредио, претварајући га у више умјетничке форме ослобађао га се, разарајући га спасавао га је, укидајући га продужавао га је..."⁹

Бањевић чак мисли да је "Љубишина био писац великог талента и велике, књижевне вјештине", а то што његово вјештина није довољно уочена, прије свега треба захвалити његовој "вјештини да се укрије", те да своју причу представи у традиционалном костиму, као неке природне облике који су заједнички и који имају везу с њим колико и са сваком читаоцем.

Бањевић указује на "дубљу природу која одређује поступке", а која би била заједничка готово свим црногорским писцима, мислећи под овим на одређену националну, менталну и карактерну условљеност писца средином.

На овај начин Бањевић је указао на једну веома важну компоненту Љубишиног, и не само Љубишиног, стварања, већ на стварање уопште, на ону законитост по којој један друштвено-економски поредак, један миље, један начин живота, нуди дјелу, ако не модел, а оно бар технику, креч и малтер за сложену кулу творења.

Дјело на сваки начин исказује неку стварност, уколико се стварност која се исказује дјелом није битније мијењана деценијама, или чак вјековима, дјело ће је изражавати битније.

Облик и начин црногорског живота у патријархалној заједници, историјски тренутак и трајање, битно су утицали на форму "Горског вијенца" и на Љубишино дјело, као и на облик и садржај многих дјела књижевника из Црне Горе.

Неки интервали народног живота и историјског трајања битније утичу на умјетника него други, присиљавају ствараоца акутношћу теме, или каквим ванлитерарним разлогом да их прихвати и опише. Исти суд се може дати и за средину: капиталистичка метропола са обиљем, с великим бројем друштвених слојева, нуди писцу богатији избор јунака и догађаја него зачурана, укалупљена племенска заједница.

Када је ријеч о Љубишином дјелу чини се да је баш средина полазиште и крајња одредница тога дјела.

Твртко Чубелић је у оквиру једне шире анализе односа усмене и писане књижевности проучио Љубишино дјело и дошао до закључка да: "Постоји повијесно и друштвено увјетована општа лингвистичка ситуација, која за одређеног ствараоца значи нужно језичку ситуацију изван које он не може постојати, а коју он не може ни мијењати, ни бирати у оној мјери и на онај начин, како то може чинити са својим личним тежњама. Постоји језичка стварност у којој се аутор налази и мимо совје воље, из које он мора узети свој књижевни језик и опет у оном стању и на оном нивоу на којем језик с повијесном нужношћу налази..."

Могући су многи путеви, многе варијанте, па и значајне нове формулације, али суштински остаје ипак једно: опћа језичка ситуација као једна етапа у повије-

сном развојном слиједу језичких фраза и књижевних израза, и чиме и против воље ауторових тежњи..."¹⁰

Ова условљеност језика је заправо условљеност дјела одређеним историјским тренутком, оно што називамо миљеом, срећном, моментом, друштвено-политичком ситуацијом, стварносним оквиром дјела.

"Сваки разговор о Љубиши укључује у себе и разговор о књижевној традицији и средини, књижевним утицајима и књижевној култури..."

Љубишино књижевно дјело видљиво се приближава, а у многим и подулара, с остарењима у усменој народној књижевности. Опћа атмосфера око ликова и њихове средине, шире врдновање живота и друштва, одмах и недвојбено упућују на битне сродности и сличности у начину књижевног стваралаштва...

Сасвим је разумљиво да народне и Љубишине новеле нису једно те исто, али се обје крећу у сличним оквирима књижевног стваралаштва... Љубиша у своје дјелу није могао остати на нивоу ријечи и израза усмене народне књижевности, него је свему морао неизбјегно дати печат своје личности. А по томе, бити и друкчији од народне новеле. Истичемо - друкчији, а то значи свој и самосвојан, а то значи потврду властите личности у написаној ријечи...¹¹

Чубелић инсистира на "на изванредно корисној сурадњи између одређеног књижевног проседа и одређене књижевне личности", па говори о "стимулативном сусрету и драгоцјеним резултатима" те сарадње, о "специфичним и новим реализацијама..."

Ми овдје овако опширно наводимо Чубелићево мишљење, јер га сматрамо значајним како у погледу Љубишиног дјела, тако због тумачења односа усмене и писане књижевности, које могу полазити с истих исто-

лишта, а дати сасвим различите резултате, стићи до различитих циљева.

О овом проблему у Љубишином дјелу писао је један од најдаровитијих истраживача тога значајног дјела, Божидар Пејовић.

Он каже: За "Приповијести", а то значи и за "Причања", да су "нарација стварног и нарација измишљеног".

Пејовић полази од мање вјероватног становишта да су "причања" настала као реконструкција ширег приповједног контекста пословице, "а у површинској структури приповијести дате су као клишеи смисла и значења, колективно поријекло отпомаже индивидуализацију ликова..."

Послије исцрпне анализе неколико примјера Пејовић долази до закључка да "употреба пословице, анегдоте и приче у "Приповијестима" има пуно стваралачко покриће". У контексту приповијести "елементи готовог народног књижевства" губе аутохтоност посебних фолклорних књижевних облика и контекстуалном трансформацијом значења стичу функцију особитих стилских и структурних знакова..."¹²

У Љубишином литерарном поступку "морамо видјети успјешан покушај да се један фолклорни свијет отвори и искаже управо фолклорним изразом, али тако што ће тај израз у једној умјетнички организованој структури стећи функције одређене приповиједним контекстом..."

Пејовић сматра да је овај начин приповијетања Љубиша нашао код Његоша.

Мада не мислимо на начин како је мислио Пејовић о пословици као основи Љубишине приповијетке, указујемо на његов закључак, по којем се елементи народног старалаштва у Љубишином дјелу исказују новим значењем, које зависи од контекста иако вјерујемо

да "контекст" не може сасвим измијенити форму и примарно значење народне умотворине.

Из свега наведеног види се да већина критичара мисли да спој народне књижевности и Љубишиног приповједачког умјећа дају вриједне резултате, оригинално дјело несумњиве литертарне вриједности, аутохтоно и својеврсно, посебно.

Његово ослањање на народну књижевност могуће је схватити и као ослањање на извјесни ситуациони и мотивациони клише, који се органски везује у контекст Љубишине приче.

Друго је питање који су разлози присилили умјетника да се овако чврсто веже за народну књижевност. Они постају јасни када упознамо друштвену климу Љубишиног времена, када се сјетимо његовог самоучког, непотпуног образовања и школовања и историјског тренутка Вукове борбе за народни језик и правопис, која је имала утицај и у Црној Гори и Боки.

Љубишица је васпитаван у затвореној, зачураеној племенској заједници, која је патриотизам својих синова мјерила степеном уклопљености у ту заједницу.

Љубишина прича сем историчности и тијесне везе са народном књижевношћу има још двије веома уочљиве особине: ангажованост и драматичност.

Под ангажованошћу подразумевамо однос, став који дјело има према стварности, према свом времену и његовим проблемима. И не само став, или однос, већ технику, такозвану *Ја форму* (Ново Вковић), која значајна и због тога што даје могућност наратору да излази изван оквира приче и проблема, да се директно обраћа читаоцу, да казује поуке и извлачи наравоученије, да се дистанцира и да све подведе под "један морал", како каже Ђуза Радовић.

Ова форма дозвољава писцу да ишчезне и да своје мишљење ослободи субјективности која је веома присутна у мишљењима јунака, дозвољава му да заузме значајније позиције и да се поставља као заштитник интереса цијеле заједнице. На овај начин се продубљује објективност ауторова стајалишта.

Друга особина "причања" - драматичност, условљена је баш овим нараторовим уклањањем из приче, плузијом објективности у којој он не учествује као наратор, већ као јунак. Писац догађаје казује као да их ми гледамо, мада нијесмо укључени у њих. Суђења, као најбоља "причања", имају драмски заплет у сукобљавању људи, или племена, а на самом суђењу он постиже кулминацију и расплиће се.

Тек када се сукоб заврши укључује се писац као воћ рорупи и даје наравоученије, закључак...

Основна форма казивања је дијалогска (сасвим друкчија од народне приче у којој је дијалог риједак), што је донекле условило и технику грађења радње и технику сликања јунака.

Љубишин јунак не медитира, он говори и дјелује активан од почетка до краја, код њега нема много лирике. Један од разлога томе можемо наћи и у веома јаком утицају колективне свијести која је највише држала до родољубиве поезије а много мање његовала лирске врсте пјесама. Ова се свијест у "Причањима Вука Дојчевића" најчешће показује кроз истицање позитивних и негативних примјера, што је у то вријеме био чест педагошки поступак.

Ново Вковић наводи да је само у "Причањима Вука Дојчевића" пронашао скоро двјеста компарација. "Основна карактеристика тих поређења је тачност", под чиме овај критичар подразумева "настојање да се по сваку цијојену што вјерније дочара предмет који се поређује..."¹³

Поређења су различита: кратка и језгровита, атрибутивна (црвен као рак, црн као Арапин...), алузивна (поп Ђетко)...

Као елемент поређења писац често користи легенду или пословицу, које служе као норматив, као узус, према њима се мјере одступања на једну, или на другу страну. Поређења нуде решење системом: ја - ти - народ.

Техника оваквог поређења страна је народној причи којом се Љубиша служио као готовом формом.

"Поређења му нуде богатство форме, а "с друге стране служе му као варка за читаоца који је навикао на народну књижевност, хоће своје дјело да му наметне као народно приповиједање..." (Бранко Бањевић).¹⁴

Када говоримо о односима народне приповијетке и Љубишиног казивања никако не можемо заборавити одјеке Вукове борбе који су у тим крајевима били веома живи, ни рад Вука Вучевића, ни општу историјско - политичку и културну климу која је у то вријеме владала у Боки.

Наравно, не заборављамо да је Љубиша један од првих приповједача не само у том крају, него и у Црној Гори, кроз чији се рад ипак осјећа недостатак традиције писане ријечи.

Форма народне приповијетке понудила је само оквир и клишеизирани, стереотипни садржај који је Љубиша конкретизовао и тако му удахнуо живот.

Поред свих мана и недостатака које има његово дјело, кроз њега вије "душа времена", и синтеза садржана у односу његове приче и народне приповијетке. Ма какав био тај однос и ма како се ове двије приче плеле и преплитале, резултати тога преплитања су очигледни, досегли су умјетничку оригиналност и издржали суд времена, што је сигурна мјера у процјењивању умјетничког дјела.

Напомене:

1. Јован Скерлић: "Писци и књиге" II. "Стјепан Митров Љубиша", Просвета, Београд, 1964. године.
2. Јован Скерлић, цитирано дјело.
3. Марко Недић: "Двострука стваралачка природа Стефана Митрова Љубише", предговор књизи "Е. М. Љубиша - "Одабрана дјела", Рад, Београд 1975. године
4. Љубомир Недић: "Стјепан Митров Љубиша", "Студије из српске књижевности, Матица српска - Српска књижевна задруга, Београд, 1960. год.
5. Марко Недић, цитирано дјело.
6. Марко Недић, цитирано дјело.
7. Видо Латковић: "Предговор" Приповијестима црногорским и приморским" С.М.Љубише, НОЛИТ, Београд, 1968. године.
8. Буза Раловић: "Предговор" књизи "С.М. Љубиша "Приповетке", Матица српска - Српска књижевна задруга, Нови Сад - Београд, 1957. године.
9. Бранко Бањевић: "Природни путеви ка синтези", "Стварање" 12/74, Титоград.
10. Твртко Чубелић: "Теоријски аспекти усменог и писаног стваралаштва у дјелу Стефана М. Љубише", "Стефан Митров Љубиша", ЦАНУ, Титоград, 1976. године,
11. Твртко Чубелић, цитирано дјело.
12. Божидар Пејовић: "Функција и степен трансформираниости фолклорних елмената у Љубишиним "Приповијестима", "Стефан Митров Љубиша", ЦАНУ, Титоград, 1976. године.
13. Ново Вуковић: "Неке стилске карактеристике Дојчевићевог причања", "Стварање", Титоград 12/74.
14. Бранко Бањевић, цитирано дјело,

ХУМОР У "ПРИЧАЊИМА ВУКА ДОЈЧЕВИЋА"

Хумор је значајна одлика Љубишина стила и битна карактеролошка димензија његових јунака. У овом зборнику објављено је неколико приповједака које имају хумористичан ток и духовиту поенту, док већина његових јунака на челу са Вуком Дојчевићем дјелује и смијешно и духовито.

Како је рекао Велибор Глигорић, Вук Дојчевић мјеша и комичну и драматичну ситуацију и тако одржава равнотежу између "легенде и стварности".

Истраживачи су истакли (Радоје Радојевић) да су многе "ружне појаве у животу предмет Љубишине комике, од оних које наносе најтежа зла народу, до ситних мана људских и друштвених..."

За Љубишу као и за Његоша, смијешно је друго лице тужног. Пред њим нема идола са којим се "не смије нашалити", смијех је за њега, као што је мислио и народ, лијек против ружног у животу.

"Агенс комике је у њему толико јак, да га не може обуздати ни у потресним сценама људског страдања и полома, ни у предметима који традиционалном строгаошћу траже "озбиљност", при чему налази мјеру и функцију комичног."¹

Ако се ради поређења, сјетимо неких детаља из "Горског вијенца" сложићемо се да је у том епу једна од најпотреснијих сцена смрт састре Батрићеве. Ту сцену готово без прелаза смјењује сцена у којој наклапа баба, тобожња вјештица, а ову сцену смјењује смијешно читање попа Мића.

У средини коју је Љубиша описивао смјех и сузе су се смјењивали, мијешали се у многострукој сложености народног живота.

Можда је због тога Љубишин хумор краткотрајан, често само духовити бљесак, који "брзо загуши бат догађаја како је казао" Ђуза Радовић, у којима свега има више него шале.

Условно је прихватљива Радовићева опаска да Љубиша није написао много хумористичких казивања, оног типа каква је "Крађа и прекрађа звона", у којима је мотив неки смијешан догађај.

И у Причањима налазимо неколико таквих, шаловитих прича: "Шалу је бог оставио", "Тешко ногама под махнитом главом", "Да јој треба наше слоге на би никад кише нашло", "Чиста памет - лијепо благо"...

Са сигурношћу се може тврдити да шалове приче нијесу Љубишине најљепше приче.

У знатној већини ових приповједака понуђено је духовито решење које привидно није тако сурово према кривцу, он се не убија већ кажњава подсмјехом, сатиром, спрдњом. на тај начин писац и наратор исказују свој презрив став не само према конкретном јунаку и конкретном проблему, већ према таквим проблемима уопште, а презир, или спрдња и ругање биле су у племенској заједници веома сурове казне.

У првој приповиједи "Причања", која је уводна, посвећена јуаку и наратору Дојчевићу - "Ако лаже коза - не лаже рог", Вук Дојчевић је приказан као мудар, духовит човјек. Мудрији је од калуђера, од заповједника брода, од Млечана, од морнара. Богати се захваљујући својој мудрости и духовитости, али на крају губе све. Зашто?

Зато што има један мудрији и довитљивији јунак од свакога појединца - живот. Њему се не може доскочити.

У овом контексту гледани сви Дојчевићеви напори остају, као и напори свих осталих, јалови и смијешни.

"Комика постиже нарочито висок умјетнички ефекат онда кад се међусобно варају варалице, кад партнери знају да један другог лаже, па се надлагују бираним ријечима, вребају који ће кога заскочити да би што више извукао користи..."²

У Љубишиним причама присутнија је комичност ситуације од комичности карактера. Ситуација у којој се налази Љубишин јунак често је комична, некад веома смијешна, зато се његова прича готово увијек завршава без трагичних ефеката.

Љубиша није писац дубоких драмских ефеката, ни сликар трагичних посртаја људи. И када се у причи казује нешто озбиљно, нешто страшно и трагично, прича се не завршава ту, већ продужава да би стигла до комичне или сатиричне поенте.

У причању "Или каменом о лонац, или лонцем о камен - тешко лонцу" Дојчевићева пресуда је саркастична и смијешна, мада има као повод трагичан догађај, смрт. Њен ефекат се не исцрпљује правном ваљаношћу пресуде, већ писац свога јунака, кукавицу кажњава подсмјехом и ругањем, казном која у то вријеме у тим крајевима није била нимало безазлена.

У причању "Женски донос - празни понос", једној од најбољих у овом зборнику, трагична поента ипак потискује своју хумористичку позадину јер у њој, као често и у животу, не страдају криви већ невини. Глупост двију самовољних жена бива кажњена сурово,

погођене су тамо гдје су као мајке и као жене најосјетљивије, страдају њихова дјеца.

У причи, као и у животу мора постојати мјера и Љубиша је има. Нити је све жалосно, нити смијешно, већ постоји и једно и друго.

У казивању "Нити се у добру узнеси, ни у злу понизи" читалац нимало не жали за војводом који у Млецима губи и моћ и богатство, нити га то дира, већ то доживљава као праведну казну за охолост и самољубље које је војвода показивао према припадницима свога народа.

Као што је казано, живот га кажњава најправеднијом казном, лишава га тобожње предности којом се уздизао над осталим људима из завичаја, који су иначе на људском плану вреднији од њега. Уосталом, сваки крах власти и богатства читалац прима као неку правду, јер се уз власт и богатство увијек подразумејвала сила и моћ, а често и неправда.

У "причању" "Ако немаш злотвора, мати ти га је родила" писац се подсмјехнуо не само Туђемилма, који су толико несложни да се од њих ни двојица не могу погодити око бирања кнеза, него фином иронијом и томе глумом и необичном обичају по којем нико не може бити изабран осим оног "кога цијело село љуби". Јер нигдје у свијету нема човјека кога љуби цијело село, а поготово га је тешко наћи у таквом селу у којем се ни двојица не могу договорити. А ако се и нађе човјек који нема непријатеља међу људима имаће га међу браћом. Ту се "причање" наслања на библијски мотив о Канну и Авељу и на тај начин добија шире, општељудске релације.

Љубишин хумор није хумор каламбура, заврзлама и неразмрсивих заплета, громогласног смијеха и вашарског "гега". То је фини, неиздвојив из ткива при-

че, подсмјешљив поглед на људе и њихове ситне преваре и ситне користи, али та иронија не слаби у заплету, него се претаче у легенду, или пословицу, или остаје да живи међу људима увијек актуелна, вазда бритка и жаочна.

Љубиша је гајио хумор наговјештаја, мотивисан као и сваки други хумор нескладом између појава, између јунака и њихових интереса, или између особина у карактеру јунака.

У духовитом казивању о Бају Зећанину ("Ко се виси, он се низи, а ко се низи, он се виси") Љубиша оставља слику у заметку и не развија је до краја и на тај начин гуши хумористичке ефекте.

Подробном опису Баја, његове љепоте и држања, амбиције, самољубља, истицања у племенском животу, нуди као равнотежу смијешну сцену кажњавања јунака. Сцена се збиља и догађала, њу читалац више наслућује него што је види. Оно што је описао Дојчевић док Бајо скида капу и оружје и није тако смијешно и шаљиво. Права комедија долази када се Бајо, сеоски нарцис, враћа онако голорук и распас у село, пред свевидеће очи саплеменика, који су све лакше праштали него узноситост, самољубље и кукавичлук. То што Љубиша није даље развио слику говори нам да није тежио јачању комичних ефеката.

Једна од најсмјешнијих приповједака "Чиста памет - лијепо благо" вођена је хумористично од почетка до краја. Већ јој и сам наслов, у којем је употребијен, необична ријеч - чиста - а не бистра, добра, дубока..., напомиње да није ријеч о некој изузетној памети, нити о памети обичној, него "натруњеној". Кад нам је оваквим насловом заголицао радозналост, писац нас уз помоћ неколико епитета и поређења припрема за нешто смијешно и неочекивано (смијешно је готово увијек

неочекивано). Упознавање са јунаком је смијешно као упознавање са будалом, писац га дефинише одмах и тако нас не оставља у недоумици да ли да га озбиљно или неозбиљно схватимо.

Сам јунак се понаша по обрнутом резону, хвали оно што је у тим крајевима било срамота хвалити - жену, па аналогно томе и женину породицу набраја прије своје и тако продужава кретање по обрнутој перспективи.

Јунакова жеља да се "пише" сасвим је аналогна његовој памети. Ту већ почиње заплет који ће тећи необичним током, поготово што је будала нашла довитљивца Дојчевића, који зна да се глупост мора кажњавати. И кажњава је спрдњом и ругањем.

Казна је и овдје одмјерена и ефикасна. Арбанас на слици бива представљен ликом магарца (његовим природним ликом), а рад бива скупо плаћен јер је улазио у глуп посао. Слика му наплаћује скидање магарећих ушију, што је по његовим ријечима најтежи посао на свијету, јер, што би рекли Руси, магарац ни у Кијеву није коњ. Магарац остаје магарац, имао или не имао ушију.

"Арбанас остаде оно што је и прије био и што ће до гроба остати."

Слика је и овдје неразвијена, штура. Читаоцу је много остављено на досјећање. Она се исцрпљује појединачним догађајем и не пледира на неке уопштене закључке.

Случајним узорком изабрана прича "Каква је-ђа, таква међа", показује на који се начин Љубиша служи хумором.

Када је бака, која је од даскала купила икону светога Николе, дала попу да је види и да утврди је ли на њој живописан баш свети Никола, јер по баби није